

למשמעו וגזרוננו של "ספר הישר"

מאת

חיים גלעד

עד ראשית תקופת המלוכה². שמו"ב א', יז-יח
 "והוא קובץ ידוע בימי קדם שהכיל שירים
 עתיקים כמו שיר הנצחון של יהושע ושיר חנוכת
 המקדש של שלמה"³.
 "יש סוברים כי "ספר מלחמות ה'" ו"ספר
 הישר" אחד הם"⁴.

"נוסחת הפתיחה לשירת הבאר (במדבר
 כ"א, יז-יח) דומה לנוסח הפתיחה של שירת הים
 (שמות ט"ו, א). שתי פתיחות אלה קרובות ל"אז
 ידבר יהושע" הפותח את השיר "שמש בגבעון
 דם" שביחס אליו כתוב במפורש כי נלקח מ"ספר
 הישר"⁵.

"אפשר שהיה זה אסטיליה שניצבה לזכר
 הנצחון הגדול של יהושע על הקואליציה של
 חמשת מלכי כנען, כמנהג מלכי קדם להנציח את
 עלילות הגבורה על עמוד זכרון"⁶.
 "ספר הישר שייך לימי האבות. זהו קובץ של
 שירי מלחמה ועלילות גבורה מדורות הכיבוש
 הראשונים שקדמו לירידה למצרים"⁷.

פעמיים נזכר "ספר הישר" במקרא.
 א. "אז ידבר יהושע לה'... ויאמר לעיני
 ישראל: 'שמש בגבעון דם וירח בעמק אילון'.
 וידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו — הלא
 היא כתובה על ספר הישר". יהושע י', יב-יג

ב. "ויקנן דוד את הקינה הזאת על שאול ועל
 יהונתן בנו ויאמר: 'ללמד בני יהודה קשת' — הנה
 כתובה על ספר הישר"¹. (שמו"ב א', יז-יח)
 על דעת כל המפרשים — אחד המאחרים זמנו
 של הספר לתקופת ההתנחלות וראשית המלוכה,
 ואחד המקדימים זמנו לתקופת האבות — מדובר
 בספר שבו נכללו שירי מלחמה, ששרידים ממנו
 נשתמרו במקרא. להלן מקצת דברי פרשנים,
 ראשונים ואחרונים, על מהות הספר ותוכנו.
 "ספר קדום שכלל שירים על מלחמות
 ישראל בארצו ועל מפעלי גבורי המלחמות
 וגורלם; מלחמות ישראל על אדמת כנען שמשו
 נושאים לשירי "ספר הישר", שיצירתו נמשכה

- 1 יש גורסים, שגם נאום שלמה בחנוכת ביהמ"ק מקורו ב"ספר הישר" בהסתמך על תרגום השבעים. וראה בהמשך.
- 2 י. קויפמן "תולדות האמונה הישראלית" ס"ד, עמ"מ 145, 197.
- 3 מ"צ סגל בפירושו ל"ספרי שמואל".
- 4 אנצ. מקראית ד'; ערך "מלחמה", ערך-משנה "ספר מלחמות ה'", עמ' 1066.
- 5 א. בירם: "דברי ימי ישראל בימי המקרא במסגרת תולדות המזרח הקדום" א', עמ' 80.
- 6 חמ"י גבריהו, בשיחה בעת סיור ב"נוף שמש בגבעון", במסגרת הכינוס הארצי של החב' לחקר המקרא בישראל, בחוהמ"פ תשל"ד.
- 7 בן ציון לוריא: "קדמות העברים" עמ' 45. הוצ' החב' לחקר המקרא ע"י קרית ספר תשל"ז.

למשמעו וגורונו של "ספר הישר"

[2]

בלבד: "להנחיל אהבי יש" (משלי ח', כא).
 ב. "אָש" . אחת-חאום לניב "יש" מצוי
 פעמיים במקרא: (1) אָש להמין ולהקמיל"
 (שמו"ב יד, יט); (2) "הָאָש בית רשע וגו' "
 (מיכה ו', י).⁸ בשני המקרים "אָש" משמעו
 "יש" בחילוף היותו באל"ף. וכה דברי "משפט
 האורים":¹⁰ "... ובארמית אָי ת ומזה נראה
 קרבתו לש' אשה, אשש, שעניינם יסוד ותִּקָּו וְגַם
 דבר". דומה, כי במקורו נכתב, ואולי גם בוטא,
 המונח "יש" בצורת "אש", וממנו נגזר הכינוי
 לאדם ממין זכר "איש" כמו בג' ור, ונרָפֵל
 "גבר" ¹¹, אלא שבמרוצת הזמן הוחלפה
 האל"ף ביו"ד, אולי כדי להבדיל בין אש =
 יש ובין אש = איש ¹².

ג. "ישר". נעיינן גם בהסתעפותו של הניב
 "ישר". הפעל "ישר" הוא למעשה הרחבתו של
 השורש יש, בתוספת רי"ש, שמשמעו
 כשורש-האם: חִיָּק, גבורה וממנו הביטוי
 "ישר כותך" או "ישר חילך" שפירושו — יגבר
 כוחך. וכך אומר ש. מנדלקין: "יש לו אחזה עם
 שרר, שכל העומד ישר הוא שריר וקיים,
 והעוקם נוטה לנפול"¹³.

ד. "אשר". התפתחות דומה עברה על
 התיבה "אָש", תאומה של "יש", על ידי
 הרחבתה בתוספת רי"ש, אגב שמירה על משמעה
 המקורי: חִזֵּק, גבורה, אמצ' וכיו"ב. ואמנם, בבניין
 פיעל משמעה של 'אשר' — מתן חוזק ותוקף

אפס, אם לגבי תוכנו של "ספר הישר" קיימת
 אחדות-דעים בקרב הפרשנים, לא כן לגבי שמו
 — משמעו וגורונו.
 ואמנם, עד היום מתחבט חלק מן המפרשים,
 מבני-ברית ומשאינם בני-ברית בצורת השם. מהם
 הגורסים "ספר השיר", בעקבות הע', ע"ש
 התוספת לנאומו של שלמה בחנוכת ביהמ"ק "הנה
 היא כתובה על ספר השיר", ומסיקים, ששמו
 המקורי של הספר הוא "ספר השיר" וכי הנוסח
 ביהושע ובשם"ב משובש ע"י שיכולות יו"ד
 ושי"ן. אך גם האחרים, שאינם מקבלים גרסה זו,
 מתלבטים בנוסחו של שם הספר ומנסים דרכים
 שונות, כגון טורסיני: "ואולי הכוונה לספר שהיה
 מיוחס לישראל (רוך) או לְיִשְׂרָאֵל (אל). יותר נראה לי, כי
 נרמז על כך, כי פתח הספר באותיות "הישר",
 באיזו הבנה שהיא"⁸. או: "ואולי אין ספר הישר
 אלא 'ספר ה' ישר (או ישר) והוא שם נרדף לספר
 מלחמות ה'".⁹

גורונו של הניב "הישר"

דומה, תחילה יש לבחון את משמעו של הניב
 "ישר" בויקתו לניבים הדומים לו בהרכב
 אחותיותהם וקרובים כמוכנס השרשי ו/או
 בהיגויים הפונטי.

א. "יש". משמעו של ניב כן-שתי-אותיות
 זה הוא — דבר הנמצא, הקיים ועומד. בשל
 השימוש הנפוץ ב"יש" במקרא דיי בדוגמה אחת

8 טורסיני: "פשוטו של מקרא" ב', עמ' 19.

9 אנצ. מקראית, כנ"ל.

9א ראה גם משלי י"ח, כד: "אש (=יש) רעים להתרועע ויש אהב דבק מאח" (תקבלת: 'א' — 'ויש').

10 י. שטיינברג: "משפט האורים" (מלון התנ"ך), ערך "יש", עמ' 348.

11 השווה: "רחם רחמים לראש גבר" (שופטים ה', ל); "גברים אנשי מלחמה" (ירמיהו מ"א, טז).
 וראה גם שמו"א כ"ו, טו: "הלא איש אתה" ובדומה לכך הרבה במקרא. ר' גם "היכל הקודש" ערך
 "איש".

12 ויש שהאל"ף והיו"ד שימשו יחד. ראה "ואישי הוליד וגו'" (דבהי"א ב', יג). וראה אנצ.

מקראית ערך "יש".

13 היכל הקודש ערך "ישר".

חיים גלעד

[3]

האשר" והאל"ף החלפה ביו"ד ע"י מעתיק שלא הבין, אולי, את משמעו המקורי של המונח "אשר". אף יחכן, שחילוף זה נעשה באותה דרך של חילופי א'–י' ב"אש – יש".

לדבר, גם במובן המעשי-הטכני וגם במובן הרחבני-המופשט¹⁴. ה. "אשור". הרחבה נוספת של היסוד 'אשר' הוא המונח אשור (בכתיב חסר – 'אשר') במובן צעוד, הליכה בצעד בטוח, מאושש, כניגוד לצעד כושל¹⁵. על הקירבה בין "אשור" (מיסוד 'אש' = אש) ובין "ישר" (מיסוד 'יש') יעיד הצירוף "רגיל ישרה" במובן צעד בטוח, הליכה מאושרת וכיו"ב¹⁶.

סוף דבר

עם אבוד הספר לא אבדה מישראל רוח הגבורה – ומעשה אבות סימן לבנים. עשרות ומאות ספרים מספרים את עלילות הגבורה של חיילי צה"ל במערכות המלחמה לקימום עצמאות ישראל במולדתו, וביניהם – הספר הנושא את השם "ספר הגבורה"¹⁷, בו נפקדים שמותיהם של 137 חיילי צה"ל אשר צויינו לשבח ע"י ראש המטה הכללי על מעלליהם, גבורתם וקרבתם בחזיתות השונות של מלחמת ששת הימים. הלא הוא "ספר הישר" של גבורת ישראל בימינו, למען הדורות הבאים.

"ספר הישר" – ספר הגבורה

מסתבר, שמשמעו המקורי של "ספר הישר" הוא ספר הגבורה, שבו מסופר על מעשי גבורה ועלילות גבורים. ואכן, בשני המקרים שבהם נזכר 'ספר הישר' במקרא מדובר בגבורים¹⁷. וקולעת הערתו של ש. מנדלקרן לערך "ספר הישר": "יחכן שישר כולל מושג אומץ רוח במלחמה"¹⁸. אפשר, כי בנוסחו הקדום שם הספר היה "ספר

14 על קרבת הפועל "ישר" לפועל "אשר" כבר עמד הראב"ע בפירושו לתהילים (קיי"ט, קכח): "כל פקודי כל ישרתי" – כמו "אשרתי". גם הוראת המישנה של הפועל "אשר" במשמע נחת, נועם, מזל וכיו"ב – עניינה קיום, יציבות וכיו"ב.

15 ראה מנדלקרן, שם, ערך "אשרי".

16 על קרבת המשמעות של המונחים דרך, רגל, צעד, ישר, אשר ועוד יעידו הצירופים הבאים: "הדרכתין במעגלי ישר" (משלי ד', יא); "בדרך הטובה והישרה" (שמו"ב י"ב, כג); "רגל ישרה" (יחזקאל א', ז); ואשרו בדרך בינה (משלי ט"ו) ועוד כהנה במקרא.

17 ראוי לשים לב לחואר "איש" שניתן ליהושע: "ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמע בקול ה' איש וגו' (יהושע י', יד) ובשמו"ב א', חזרת המילה "גבורים" חמש פעמים בצירופים שונים: 3 פעמים בחרו החור "איך נפלו גבורים", פעם אחת בצירוף "מגן גבורים" ופ"א בצירוף "מחלב גבורים".

18 היכל הקודש עמ' 524.

19 "ספר הגבורה", תשכ"ז – יוני 1967, הוצ' אגודת העתונאים ת"א וכרית עולמית של ניצולי ברגן-בלזן. העורכים: אביעזר גולן ועמי שמיר.